

МАПА ЈЕДНОГ ДЕЛА БЕОГРАДСКОГ ДИСТРИКТА ИЗ 1721. ГОДИНЕ

I

Непосредно после окупације Београда и Пожаревачког мира, после 1718. године, а нарочито од успостављања Администрације 1720, Аустријанци су предузели обимна снимања терена са сврхом да што верније и потпуније евидентирају, представе и упознају новоосвојене крајеве у циљу остваривања сопствених војних, политичких и економских интереса. Из тог снимачког рада настао је низ картографских докумената разних садржаја. Зависно од намене, израђени планови и карте имали су и имају различите вредности. Неки од ондашњих картографских радова превазишли су тренутне потребе и постали, због верно представљеног земљишта и садржаја, основ за каснију обраду датог терена, а данас се јављају као прворазредни, веродостојни извори за идејну историјску реконструкцију геоморфолошких и антропогеографских елемената стања и развоја картираних површина.

Међу многим картама и плановима насталим у периоду аустријске окупације Београда и Србије између 1717 и 1739.¹⁾ године истиче се својом потпуношћу оригинална карта једног дела београдског дистрикта на којој је приказано затечено стање Београда и околине пре извршених већих промена, посебно оних насталих реконструкцијом тврђаве и вароши Београда и оснивања нових насеља Карстала и Нове српске вароши. Карта се чува у Ратном архиву у Бечу²⁾, а носи наслов »*Mappe einer Partie des Belgrader Districts in Königreich Servien*«. ³⁾ Израђена је као вишебојна аутографија на пуној цртаћој хартији у осам секција⁴⁾ укупне величине 192 × 117 цм, у размери 1 : 12 200. Размера јој је одређена размерником од 1000 бечких хвати са подецима од 10 и 100 хвати, односно пружним размерником дужине 6 палаца по коме 6 палаца на карти представља 1000 хвати у

природи. Има оквир са дебелом линијом између двеју танких, без подела. Оријентисана је према југоистоку са ружом главних и помоћних страна света. Картом је обухваћено земљиште од Вишњице уз Дунав до Остружнице уз Саву, залеђе Београда јужно од река до Миријева, Раковице, Пиносаве и Рушња (*Partie von Servien und zwaren nur ein Theil von dem Belgrader District*) и уски појас делова Баната (*Partie von Banat*) и Срема (*Partie von Slavonien*) северно од река.

Мапа садржи рељеф, хидрографију, мрежу путева, културе тла, насеља, неке елементе војне ситуације из времена опсаде Београда, одговарајуће топониме, хидрониме, називе неких објеката и војних опсадних елемената. У декоративном картушу, на насловном листу, изнад којег је грб са прострељеном главом вепра, налазе се наслов мапе, легенда за објекте тврђаве и вароши Београда (*Description*) и подаци о настанку и ауторима карте. Издвојено су уоквирена објашњења топографских знакова (*Explication derer Zeichen dieserer Mappe*) и обрачун површина карте у бечким мерама (*Ausrechnung dieser Mappe nach Wienerischer Mass*).

Мапа околине Београда настала је по налогу „високославне“ царске администрације у Београду „ради унапређења и подизања краљевине Србије“⁵⁾ а приредили су је капетан Аман уз помоћ „млађих математичара“, инжињера Андрије Церница, Фридриха Молтана и Франца Кајзера. У 1721. години извршено је премеравање терена, а 1. марта 1722. завршена је карта.⁶⁾ Андрија Церниц и Франц Кајзер израдили су и варијанту карте упола смањене размере са нешто измењеним садржајем и другом наменом.⁷⁾

Условним, топографским знацима на мапи су приказана насеља, села и салаци (*Dörffer und Mayerhoff*), млинови (*Schiff und*

andere Mühlen), виногради (Weinberge), оранице (Geackertes land), необрађено земљиште, утрине и пустаре (Wustes), баште (Garten), ливаде (Wiesen), шевар и мочваре (Rohr und Morast), цбуње (Busch), озидане чесме и извори (Gemaurte brunen und quellen), реке и потоци (Wasser), путеви (Wege), турски опкопи (Türkische Approchen) и гробља (Freit oder Kirchhöffe). Сем ових елемената за које постоји топографски кључ и легенда, на мапи су уцртани и именовани и други објекти. Уцртане су циркумвалациона и контравалациона линија из времена опсаде Београда 1717. године, затим мостови, мајдани камена, циглане, болница, губилиште, део аквадукта и сабиралиште воде.

Цртеж мапе је доста слободан, није крут и прецизан, али је веома прегледан и јасан. Условни знаци су такође јасни и недвосмислени. Цртеж готово натуралистички представља садржај, без веће стилизације тако да су сви елементи мапе веома читљиви. Колорит није контрастан, целокупна мапа дата је у пријатној окерно-зеленој гами, али је и бојама постигнута јасноћа. Црвеном бојом означена су насеља, млинови, мостови, озидани извори и чесме. Воде су цртане светло плавом бојом као и мочваре. Тамним окером цртане су њиве, светлим окером утрине, жутиим окером путеви. Светло зеленом бојом означене су баште, шевар и цбуње, тамно зеленом шуме, а зеленим окером ливаде. Смеђом бојом цртани су турски ровови. Рељеф је осенчен сепијом.

РЕЉЕФ. — Морфологија терена приказана је на мапи особеном врстом сенчаница које чине прелаз између старијег начина представљања висинских разлика и математички засноване Леманове скале сенчаница са краја XVIII века. Закошеним краћим или дужим, гушћим или ређим потезима и лавираном сенком имитиране су падине које се издижу из долина чиме је остварен утисак вертикално осветљених узвишења. Правцима протезања и густином потеза oponaшају се облици теренске пластике. Овим начином изражене су углавном основне висинске разлике и теренски облици између долина и плећатих и заравњених коса и површи чиме су у суштини релативно верно приказане основне геоморфолошке одлике београдске околине. Већа диференцијација рељефа остварена је суперпонирањем осенчених падина. Рељеф је тиме постао шематичан, растављен на терасасте слојеве без природног, континуираног развијања облика. На свим секцијама рељеф није подједнако обрађен, тако да на мапи није равномерно остварена орографска сличност па вертикална представа зем-

љишта нема у целини исту вредност. Док су неки делови, као београдска коса или терен околине Вишњице потпуније приказани, дотле су други делови, као земљиште између Макиша и Топчидерске реке, дати само у општим контурама. У приказу пластике околине Вишњице изражена је готово сва орографска разноликост где се јасно издвајају нивооске разлике, нагиби коса, долине и главице узвишења каква су Лешће, Липак и Милићевића брдо, а рељеф између Макиша и Топчидерске реке сведен је само на релативно стрме падине на ободима долина без истицања развођа и без диференцирања благе косе према Макишу и стрмије према дубокој долини Топчидерске реке.

Понегде је рељеф исконструисан, као на листовима 4 и 8, између Пиносаве и Железника па се стиче утисак да на том делу није извршено теренско снимање. Морфологија у троуглу Железник—Рушањ—Ресник није представљена аналогно другим деловима мапе, нису уцртане све долине са јаругама као нпр. Дубока Јаруга између Ресника и Рушња, нити су приказани Сремачки Рт и Петрово Брдо.

У представи рељефа посебно се истичу стењаци, цртани окомитим сенчаницама, и то како они који су означени као активни мајдани камена тако и потенцијални каменоломи. Уцртани су стењаци источно од Вишњице, с-и од доњег тока Мокролушког потока испод данашњег комплекса универзитетских болница, и стењаци источно од шабачког друма — код Репишке долине, код Жаркова и код Белих вода.

За морфологију београдске околине поред уцртаног рељефа мапа пружа и податке који произилазе из хидрографске мреже, пошумљености и пружања обрађених површина. Посебно је детаљно приказана Макишка баровита равана. Долине су омеђене и међусобно издиференциране различитошћу култура тла и водених токова. На мапи нема белих мрља већ је сво земљиште топографски описано што је значајно не само за антропогеографско већ и геоморфолошко стање београдске околине оног времена.

У приказу земљишних облика на мапи недостају елементи који би омогућили непосредна картометријска проучавања или потпуну реконструкцију историјске геоморфолошке ситуације. Нема ката, нити је датом техником доследно, до краја потпуно дескрибовано земљиште. Крашке појаве, као на пример вртаче у околини Жаркова и Железника, или многе јаруге, нису уцртане. Па ипак се може рећи да је, условно узевши, генералисани приказ земљишта

Мапа једног дела београдског дистрикта из 1721/22. Насловни лист

La carte d'une partie de district de Belgrade, 1721—1722, première page

на овој мапи богат и веран и да омогућује не само историчарска већ и нека специјална истраживања кретања и односа примарних геофактора.

ХИДРОГРАФИЈА. — Реке, потоци и остали хидрографски елементи детаљно су представљени на мапи. Они допуњују недостатке приказа земљишних облика. Хидрографска мрежа чини основни скелет карте и први прави ослонац за проверу њене геодетске тачности и географске верности. Упоређена са савременом картом, хидрографија мапе готово је потпуна, на

жалост са ограниченим бројем само главних хидронима. На мапи су уцртани ови водени токови: Дунав (Donau Strom), Сава (Sau Fluss), вишњички потоци, Миријевски поток — Река, Булбудерски поток, Мокролушки поток (Mokri Lug Bach) са притоцима Дубоким потоком, Милиним потоком, Кумодрашким потоком, Буквом, Тополским потоком и др., затим Топчидерска река (Topschider Bach) са левим и десним притоцима Јајиначким и Каљавим потоком, Кладенцем, Манастирском реком, Раковичким потоком, Паригузом и Кијевским потоком, а без Ду-

боке Јаруге и Радушње; уцртани су даље Репишки и Жарковачки поток, Беле Воде, Рњаковац код Железника и Рвеница код Остружнице. Од левих притока Дунава и Саве уцртани су део Дунавца (Donauwitz Fl.) на банатској страни и уливни део Дунавца на сремској страни код деташираног фора. Нису уцртани Мастирински поток, Крушик и Сремачка река јужно од Железника управо тамо где је и рељеф нетачан.

Сем водених токова приказане су водоплавне површине и баре у равницама уз Саву и Дунав, велике баре на сремској и банатској страни, на Ади Циганлији и Макишу. Извори и чесме налазе се уз потоке, у селима или усамљено, а уцртани су посебним топографским знацима. Именована је само Хајдучка чесма испод Кошутњака и то као топли извор (Fieber Brun). На топчидерском путу од Београда до Топчиног села уцртано је пет озиданих чесми, у долини Мокролушког потока две, уз Јајиначки и Каљави поток по једна. Од хидротехничких објеката уцртани су сабиралиште воде (Wasser Fang) на извору некадашњег Дубоког потока на Пашином брду и део аквадукта (Wasser Gallerie) у близини овог резервоара према Београду.⁸⁾

Водени токови, сем Дунава, Саве, Топчидерске реке и Дунавца, цртани су кривудаваим линијама са много завоја. Од завоја само најкрупнији верно приказују токове, док остали представљају графички манир карактеристичан за стару картографију.

Корита река нису иста као на каснијим картама, а потоци су променили своје токове само у доњим деловима, у ширим долинама. Сава је углавном била ужа него касније, њено корито се мењало напуштањем десне обале и ширењем на сремску страну код Остружнице, повлачењем с те стране и ширењем на макишку равн, а затим сужавањем код Београда и засецањем десне обале. Ада Циганлија је била другог облика, а поред постојећих ада било је и других. Дунав је још више уцртано на мапи, Ратно острво било је подељено на три аде, Аде Хује нема на изменио своје корито у односу на оно мапи, корито је имало други облик и било је уже. Главни ток Дунава ишао је уз саму варош, приближно до данашње Дунавске улице, затим каснијим данас засутим рукавцем између Аде Хује и десне обале тако да је данашње шире корито и главни ток између Београда и Вишњице у целини измењен на рачун банатске стране. Скретање Дунава источно од Вишњице било је оштрије, а разуђеност обала мања. Десни ток Дунава код Ратног острва био је ужи,

без Малог ратног острва или Врбљака, тако да је рт Саве допирао северније. Топчидерска река била је знатно разуђенија нарочито у доњем току. Трагове њене разуђености и потврду верности мапе, налазимо у меандрима уцртаним на каснијим картама.

Неки приобални делови, као некадашња Бара Венеција на месту данашње железничке станице, уцртани су на мапи без знакова који би сведочили о томе да су и онда били водоплавни.^{8a)} Више потока, као Булбудерски, Мокролушки, Дубоки и др., који су уцртани на мапи, данас су нестали, а њихова корита постала су трасе улица и булевара — Цвијићеве, Димитрија Туцовића, Франше Д'Еперее, Јужни булевар. Многе чесме и извори са мапе постоје и данас, као Жарковачке и Топчидерске чесме, а неки извори су забележени на каснијим картама.

Хидрографији је на мапи поклоњена особита пажња што је и разумљиво због виталног и економског потенцијала вода у вези са циљевима израде карте, а анализа показује да је, сем у пределу између Железника и Рушња, хидрографска мрежа верно представљена.

ЗЕМЉИШНИ ПОКРИВАЧ. — Целокупна површина мапе исцртана је одговарајућим условним знацима култура тла. Шуме су цртане са појединачним гушће или ређе поређаним, већим или мањим симболима дрвета. Симболи представљају готово нестилизовано белогорично дрво. Шуме немају оштре границе, а условни знаци су слободно поређани. Између знакова за шуму уцртани су и знаци за цбуње, утрину или ливаду, или објекте уколико се налазе у шуми као на пример гробља. Појединачно дрвеће уцртано је и на површинама других култура, у виноградима, мочварама или на њивама. Симултаним цртањем различитих условних знакова извршена је донекле диференцијација пошумљених површина. Доста јасно се разликују мешовите шуме ниског и високог дрвећа и пашњачке шуме.

Пошумљеност београдске околине како је приказана на мапи била је већа него касније и данас, али исто тако неки делови који су данас под шумом на мапи су приказани као ливаде или утрине. Велики Врачар је био го, на Ади Циганлији није било шуме, а ни у Топчидеру много. Пошумљени су били предели јужније од Кумодража, Жаркова и Железника. Од ондашњих шума налазимо трагове у каснијим топонимима као што су Липак источно од репишке долине, Велики Забран јужно од Жаркова, затим Липар, Дреновача, Дрењак, Јасике, Гај и

други између Железника и Рушња, више Липака, Забрана, Алуга и других назива на местима где је на мапи учртана шума, данас нестала.⁹⁾

Ливаде су приказане углавном у речним долинама и уз обале Дунава и Саве, као и местимично под шумом. Велики ливадски комплекси учртани су у Макишу, непосредно уз Београд на простору између топчидерског пута и Саве и између вишњичког пута и Дунава. Највећи део ближег залеђа Београда чиниле су утрине као и залеђа Вишњице, а јужни и југозападни делови београдске околине према Авали и према Остружници били су обделани или пошумљени.

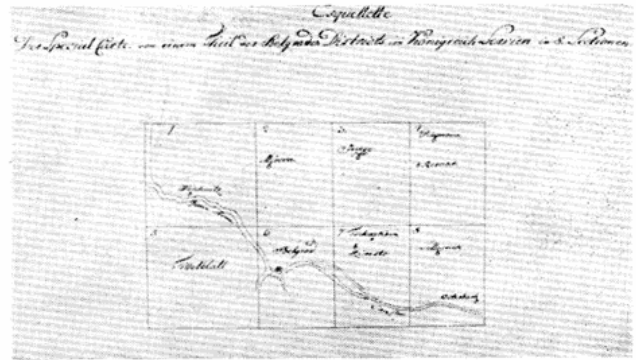
Мочварно земљиште готово у целини чинили су Макиш и на карти приказани делови Баната и Срема.

Обрађено земљиште, њиве, баште и виногради били су непосредно уз насеља. Већи комплекси њива, приказаних уздужним или попречним линијама које имитирају бразде, налазили су се у околини Жаркова, Железника, на Бањичком вису и у Вишњичком пољу. Башти није било много. На мапи су приказане као уоквирене, испарцелисане површине, обично са једном кућом. Неколико већих башти било је у долини Мокролушког потока, око Бањице, Кумодража, Јајинаца, Остружнице, у којој су чиниле окућнице, и на Ади Циганлији. Остала села нису имала баште, а њих нема ни у непосредној близини Београда.

Виногради су приказани знаком који подсећа на лозу. За разлику од осталих култура, они су омеђени тачкастим линијама. Велики комплекси винограда учртани су око Београда иза шанца, у данашњој Палилули до Ташмајдана и на западном Врачару. Цео предео између Мокролушког потока и Топчидерске реке — Топчидерско брдо, био је под виноградима и био тада највећи јединствени комплекс винограда. Велике површине винограда учртане су источно од Вишњице, а мањих винограда има око Кумодража, Јајинаца,¹⁰⁾ Раковице, Репишта, Железника и Ресника.

Воћњаци нису посебно означени ни легендом нити знацима из којих би се могло закључити њихово постојање. Само се може претпоставити да понегде, као у виноградима, појединачно дрвеће представља воћке.

ПУТЕВИ. — Пuteви су на мапи цртани двома упоредним линијама, тачкастом и пуном, и испуњени бојом. Мрежа путева је релативно густа, наравно не подједнако на свим секцијама мапе. Пuteви међусобно нису издиференцирани по важности или

Прегледни лист, скелет, мапе

Table de matières, squelette, carte

квалитету, већ су сви једнаки. Не разликују се стазе од друмова, споредни од главних путева. Путање су им релативно испружене и тамо где би се због конфигурације терена могле очекивати серпентине. Пuteви међусобно повезују сва насеља, у њима се сустичу и образују чворове путне мреже. Ка насељима води више директних путева, а између њих су попречни пuteви споредног

AUSRECHNUNG dieser MAPPE nach WIENERISCHER MAAß	
Die Weitung um Stadt	4617 1/2 Joch
Das Käyfer Lager von der letzten Belagerung	3741 1/2 Joch
Das Türk Lager bey der Belagerung	625 Joch
Im Hochfürst Durchl. Kleiner Thiergarten	68 Joch
Derselben vergrößerter Thiergarten	215 Joch
Die große Sau oder Zinjauer Insul	359 1/2 Joch
Weinberge	1740 1/2 Joch
Wüst- und zuckertes Land	8981 1/2 Joch
Wiesen	4360 1/2 Joch
Rohr und Morast	1652 1/2 Joch
Wald	5381 Joch
Busch	1804 1/2 Joch
Summa Summarum des gantzinhalts dieser Mappe	29400 1/2 Joch
Exclusive der Situation von von und Banat	

Таблица обрачуна површина мапе

Tableau des calculs des superficies

значаја, везани најчешће за обрадиве површине. На неким местима раскрснице више путева налазе се изван насеља, било у долинама, на речним прелазима, било на развођима узвишења. Од свих путева именовани су само смедеревски друм (*Strasse auss Krotzka* — тј. Гроцка), крагујевачки друм (*Strasse auss Rudnick*) и шабачки друм (*Strasse auss Sabatsch*). У општем изгледу, путна мрежа има радијални карактер са концентричним пољем у урбаном ткиву Београда.

Данашња или недавна путна мрежа доста се разликује од приказане на мапи. Она је данас много гушћа и веома издиференцирана, али су у њеним одсецима, улицама и путевима, сачуване старе трасе. Чак се може рећи да је готово целокупна ондашња путна мрежа укључена у каснију наравно у модификованом виду. Неки путеви са мапе постали су булевари и улице, неки спореднији постали су главни и обрнуто, неки значајнији претворени су у стазе. Мапа омогућује да се ове промене у каснијем развоју идентификују, а анализа показује да су се битни правци и основни карактер путне мреже задржали до данас.

Н А С Е Љ А. — Насеља су на мапи приказана с појединачним кућама, уз путеве или између путева неке врсте сеоских улица. Једино је Београд са тврђавом приказан у блоковима унутар уличне мреже и само са понеким зградама. Сва остала насеља су или села или мајури. Сва села су именована, сем насеља у близини манастира Раковице. Села су смештена у долинама, на падинама или узвишењима, углавном близу извора. Положај свих села није истоветан са каснијим положајем, али већина села је смештена тамо где се и данас налазе. Нека села су касније нестала, као Репиште, а нека онда нису постојала. Куће у селима нису међусобно издиференциране да би се по габаритима могло судити о типовима кућа. Куће су различито размештене, па се по томе може закључивати о типу села. Број учртаних кућа одређује величину насеља. Према ономе како су села приказана на мапи, може се закључити да већина села припада збијеном типу. Из облика и величина кућа, правоугаоника или квадрата, не може се закључити намена зграда. Цркве нису учртане, односно означене посебним знаком, те се из мапе не може утврдити њихово постојање. Села имају у својој околини на већим растојањима гробља, означена већим бројем крстића на површинама различитих опсега. Називи села и мајура, исписани верзалом с већим почетним словима, уписани су спо-

јено или растављено поред села, тако да не ометају читање осталих топографских знакова. Немачка ортографија подешена је доста успешно српским називима места.

Београд, са тврђавом, приказан је на мапи уопштено, вероватно и зато што су тврђава и варош премерени или је требало да се сниме и картирају у крупнијим размерама.¹¹) Тврђава је приказана са старијим и новим утврђењима, а варош у блоковима унутар уличне мреже подељена на два дела, на дунавској и савској падини, између којих је празан простор изукрштан саобраћајницама. Обе вароши опасане су спољном одбрамбеном линијом неправилног облика са неједнаким преломима, која се протеже од Саве преко београдске косе до Дунава. Овом линијом одређен је обим Београда, који је био већи него каснији фиксиран шанцем реконструкције вароши изведене после 1723. године. Тврђава и варош објашњени су легендом са 12 одредница означених на мапи великим словима од А до М. Означене су Горња и Доња тврђава (*A obere Vestung oder Schloss* — *B Untere Vestung oder Wasserstadt*), немачка и српска варош (*C Teutsche Stadt* — *D Reitzen Stadt*), гувернерова палата (*E Gouvernement*), спољни варошки одбрамбени појас, односно линија која затвара обе вароши (*F Linie wormitt der Zwey Städte eingeschlossen*). Истом легендом обухваћени су и објекти непосредно повезани садржајем за Београд. То су старија и нова утврђења насупрот вароши и тврђаве, редут на ушћу банатског Дунавца (*G Neu: Angelegte Redoute*), крунасти деташирани фор на левој обали Саве (*H Neu: Angelegtes Cronwerck*), старији, турски редут на Великом ратном острву (*I Türkische Schantz in der Donau Insul*), рођасто истурено утврђење на левој обали Дунава (*K Neu: Angelegtes Hornwerck*), мостобран на левој обали Саве (*L Tet du Pont*) и редут на Ташмајдану из времена опсаде (*M Redoute so in Zeit der belagerung gemacht*). Ови објекти учртани су у стварним габаритима. Поред наведених, учртани су и неки значајнији објекти, без објашњења у легенди, као што су џамије и веће грађевине, које се могу идентификовати другим изворима. Међу њима су и тзв. „Пиричана“, Бајракли џамија, Дефтердарова џамија и др. Изван шанца учртани су с називом болница (*Hospital*) на месту некадашње Батал џамије и губилиште (*Hohes Gericht*), на данашњем источном Врачару око раскрснице Кумановске улице и Пролетерских бригада. Београдско гробље је било изван шанца, код данашњег Гундулићевог венца.

Тврђава и варош Београд. Исечак са мапе у оригиналној величини
La forteresse et la ville de Belgrade. Fragment de la carte dans la grandeur originale

Представа Београда је генералисана, иако је размера мапе дозвољавала веће детаљисање и уношење свих кућа као и у осталим насељима. Али, и у таквој, сведеној представи има елемената који омогућавају проверавање веродостојности премера вароши и компаративне анализе са другим картама и плановима. Упоређењем с каснијим плановима Београда, може се утврдити општа урбана структура и њене трансформације, ослањањем на дате елементе. Преклапањем урбане схеме с познатим плановима крупне размере с краја XVIII века па до шездесетих година XIX века, на ослоним тачкама које чине џамије и јавне грађевине, може се доћи до значајних закључака о процесу развоја вароши. Извршени опити показују¹² незнатна одступања локација учртаних објеката и истовремено потврђују изворну вредност мапе.

Београд представља једини урбани комплекс на мапи, остале агломерације имају рурални или привредни карактер. У околини Београда на мапи су учртана даље наведена насеља.

Ада (Ada) насеље на Ади Циганлији са 23 куће, смештено на јужној обали острва према топчидерској долини.

Бања (Beinja) са 19 кућа и гробљем, смештено код утока Каљавог у Јајиначки поток по ободима јаруге у подножју Бањичког виса, на месту Железничке колоније западно од села Бањице.

Вишњица (Wischnitz) са 97 кућа и два гробља, на истом месту где је и данас главни, источни део села.

Жарково (Tscharkova) са 42 куће, гробљем и три озидана извора, смештено у јарузи уз изворе потока који се улива у Макиш, на истом месту каснијег средишта села. Гробље, усред којег је учртан већи објекат можда црква или капела, налази се на истом месту где и данашње.

Железник (Sellesnesk) са 39 кућа и 2 гробља лоциран уз шабачки друм на ободу макишке равнице, дакле с-з од каснијег положаја села и на месту где после више није било села. Гробља су на падини која се издиже на ј-и страни села.

Јајинце (Jeieze) са 26 кућа и два гробља, смештено у челу долине коју формира Јајиначки поток. Између села и јужног гробља су два озидана извора.

Кумодраж (Komodrasch) са 16 кућа, 2 гробља и једним озиданим извором, смештено на заравни која се диже између

притока Кумодрашког потока — Букве и Тополског потока, тамо где је данашњи с-з део села звани Старо Село. Једно гробље било је на месту данашњег, а друго јужније од њега.

Миријево (Mirova) са 7 кућа и једним озиданим извором. Смештено је у долини на месту око данашње цркве, са западне стране горњег тока миријевског потока Реке.

Остербах — Остружница (Osterbach)¹³ са 31 кућом и гробљем, смештено у равници источно од доњег тока остружничке реке, приближно у околини данашње цркве.

Пиносава (Pinosova) са 10 кућа и гробљем, смештено на платоу изнад Топчидерске реке, западно од данашњег центра села, на локалитету са данашњим топонимом Селиште. Гробље је било на месту старог гробља учртаног на савременим картама.

Раковица (Rackowitz) са 12 кућа и гробљем, смештено на узвишењу с десне стране горњег тока Раковичког потока, на месту данашњег северног дела села. (Наравно ово се односи на стару Раковицу, источну).

Репиште (Rippeste) са 17 кућа и гробљем, смештено већим делом уз горњи ток репишког потока у челу долине, и на коси. Од села се сачувао само топоним који данас на истом месту означава јаругу. Гробље је било на платоу изнад долине.

Ресник (Resneck) са 40 кућа, озиданим чесмом усред села и гробљем. Приказано је као разбијено насеље, а са положајем на месту данашњег с-з дела села. Гробље је на истом месту где и данас, те је, према томе, онда било удаљеније од села.

Рушањ (Ruschani) са 27 кућа и гробљем, смештено на вису на месту данашњег средишног дела села.

Топчино (Topsino) са 5 кућа и великим гробљем, смештено у долини с леве стране Топчидерске реке на месту данашњег насеља западно од железничке станице Топчидер.

Између Вишњице и Роспи Ђуприје било је насеље панчевачких каменорезаца (Steinmetz Hütten nach der Panschova) са 8 колиба. Близу манастира Раковице било је насеље са 8 кућа, а сам манастир (Raitzisches Kloster) имао је унутар зидова 5 зграда, а на косама с леве и десне стране Раковичког потока, по једно гробље.

У долини Топчидерске реке учртана су омеђена насеља мајора. Мајур мајора фон Гослинга, команданта места (Herrn Platz Major von Goslings Mayer Hoff), са 4 куће и воденицом, налазио се источно од каснијег села Кнежевца, уз меандар, који је тада правила Топчидерска река.

Мајур месара Галеена (Galleen Fleischhackers Mayer Hoff)¹⁴, са 10 кућа и гробљем, налазио се насупрот нове, касније, Раковице на коси с десне стране Топчидерске реке испод локалитета Широке њиве.

Мајур инспектора фон Терлингскрона (Herrn Inspector von Terlingskron), са 6 кућа, био је на левој страни Топчидерске реке, код данашње раскрснице раковичког и кошутњачког пута испод Хајдучке чесме.

Мајур грофа Бурга (Herrn Obr: Lieut: Graff Burgs Mayer Hoff), са 2 куће, налазио се уз Топчино село.

Ловачко насеље принца Александра (Ihro Hoch: Fürst: Durchl: Jagdt Haus) имало је 8 зграда, а налазило се уз велики и мали кошутњак (Grosser — Kleiner Thier Garten) на месту данашњег локалитета Мајур на Гољином Брду, на повијарцу између Јајиначког потока и Топчидерске реке.

Усамљене куће учртане су по баштама и две уз доњи ток Јајиначког потока, а једна у горњем току Мокролушког потока. Са једним објектом, обележене су и штале за стоку (Vieh Stadel) на приобалном путу за Остружницу насупрот западног рта Аде Циганлије.

На мапи је означено само једно селиште, пусто место где је некада било село (Wuster Platz wo ehemahl ein Dorf Gestanden) близу извора Мокролушког потока (Mokri lug bach), на месту данашњег Великог Мокрог Луга. Уз натпис овог селишта је и гробље.

Од очито старих, можда и напуштених гробаља, која се не везују за постојећа села, учртано је још једно с десне стране Јајиначког потока на уливу овога у Топчидерску реку.

Код данашњег Железника учртане су на мапи рушевине некадашњег српског манастира (Ruin: Raitz: Kloster). Од овог манастира сачувао се на терену, односно на каснијим картама, топоним Мастирине и хидроним Мастирински поток.¹⁵

Друге антропогеографске елементе, поред до сада наведених, представљају на мапи учртани економски објекти — каменоломи, млинови и циглане. Именовани су

мајдани камена код Вишњице (Stein Bruch von Panschova), на старој Карабурми (Stein Bruch) и ташмајдански каменолом (Steinbruch). Сва три мајдана камена налазимо на истим местима и на каснијим картама. Циглане (Ziegel Offen) су учртане на левој и десној обали Саве приближно код данашњег железничког моста и на вишњичком путу приближно код данашњег панчевачког моста. Циглане су означене са по три објекта, и уз њих су вероватно била радничка насеља. Оне уз Саву су касније нестале, док се она уз Дунав одржала веома дуго и налазимо је на истом месту на каснијим картама. На каснијим картама на месту циглане на сремској обали налазимо топоним Селиште.

Млинова има више, а именована су само три и то београдски млин Јохана Офнера¹⁶ (Ioh: Offenens Mühle) на доњем току Миријевског потока јужно од Роспи Ђуприје, млин српског митрополита Мојсија Петровића (Hr: Raitz: Ertz: Bisch: Mühle) у Топчидеру и млин принца Александра Виртембершког (Ihro Hoch: Fürst: Durchl: Mühle) код Остружнице. Уз сваки топографски знак за млин учртани су и знаци за куће. У топчидерској долини су били још три воденице, и то једна код Ресника, а две код данашњег Кнежевца. На Дунаву код Вишњице учртане су три воденице на чамцима.

Иако је мапа имала врло одређену програмску намену и била сачињена као целовита географска слика околине Београда за прилог „инвентару“ новоосвојених царских земаља, на њој су означени и елементи из времена опсаде и заузимања Београда. Учртани су шанчеви, циркумвалациона и контравалациона линија аустријске опсаде са натписом који цео терен обухваћен овим линијама означава као царски логор (Kaiserliches Lager in der Belagerung vor Belgrad Anno 1717). Исто тако, омеђена је и просторија турског логора (Türkisches Lager bey der Belagerung Anno 1717). Предњи ровови турског логора (Türkische Approchen) означени су посебним условним знацима. На мапи једино није јасно значење двају крстова, учртаних ј-з од Миријева и око данашње пијаце Берам на Булевару револуције, али се може претпоставити да ови крстови значе места погибије славних војсковођа, зато што се крстови у картографији јављају у овом значењу.

Један од веома значајних елемената мапе је у посебном оквиру издвојена таблица обрачуна намена површина, направљена као сумарни преглед садржаја мапе.¹⁷ Према датом обрачуну површина мапом обу-

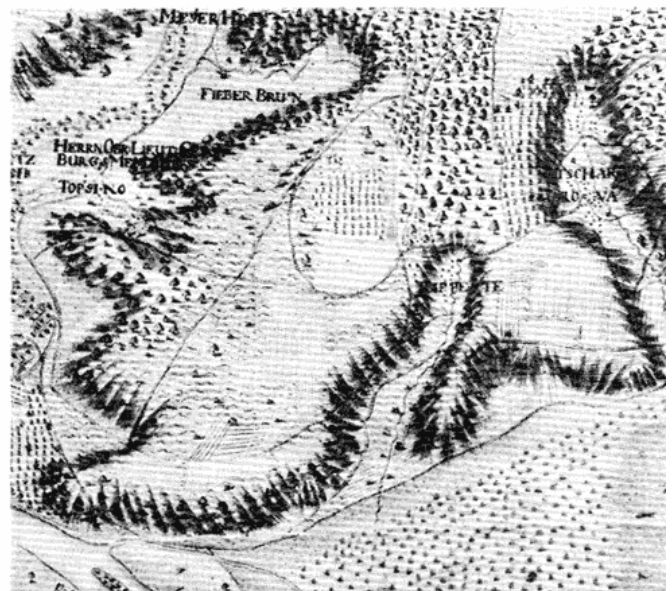
хваћене територије износила је, без делова Срема и Баната (*Exclusive der Situation von Slavon: und Banat*), укупно 29.400 $\frac{1}{4}$ јутара бечке мере, односно око 17.000 хектара. Од укупне површине отпадало је на:

Тврђаву и варош Београд	461, $\frac{2}{4}$ јутара
Царски логор из последње опсаде	3741, $\frac{1}{4}$ јутара
Турски логор из последње опсаде	625, јутара
Мали кошутњак принца Виртембершког	68, јутара
Велики кошутњак принца Виртембершког	225, јутара
Велико Савско или Циганско острво	359, $\frac{1}{4}$ јутара
Винограде	1740, $\frac{1}{4}$ јутара
Утрине и оранице	8981, $\frac{1}{2}$ јутара
Ливаде	4360, $\frac{1}{4}$ јутара
Шевар и мочваре	1652, $\frac{1}{2}$ јутара
Шуме	5381, јутара
Површине под цбуњем	1804, $\frac{1}{2}$ јутара

Обрачун површина добијен је геометријским путем,¹⁸⁾ мерењем површина на самој мапи. Помоћу њега знатно је олакшано праћење кретања појединих геофактора и културних елемената и поједностављено добијање глобалних релевантних индекса. Међутим геометријски метод обрачунавања не обезбеђује високу тачност за прецизна истраживања, а, сем тога, проверавањем дате таблице долази се до закључка да се подаци из ње морају веома критички користити. Наиме, укупни садржај мапе (*Summa Summarum des gantzen Inhalts dieser Mappae*) добијен је сабирањем одвојених садржаја како су у таблицу наведени. Пошто се поједини садржаји на истим површинама преклапају — на пример царски логор из последње опсаде заузима површину на којој се јављају различите културе, утрине, виногради и њиве — то није јасно да ли су појединачни садржаји два пута обрачунавани. Ако јесу, онда сумарни збир површина мапе није тачан, а уколико нису, онда се из обрачуна не сазнаје право стање. Због тога је потребно извршити поновну планиметријску контролу дате таблице¹⁹⁾ да би се могла директно користити, наравно у ограниченом смислу, зависно од утврђивања ситуационих разлика на мапи и на савременим картама и од сврхе истраживања.

Преглед садржаја мапе и компаративна дескрипција довољно истичу њену аутентичну вредност историјског извора за проучавање једног значајног прелазног периода развоја Београда и његове околине. Мапа се јавља као самостални целовити историјски извор и као допунски документ за боље разумевање и потпунију интерпретацију других историјских сведочанстава. Због тога су потребне даље анализе мапе.

Однос Аманове мапе²⁰⁾ према картама и плановима који обухватају околину Београда, насталим у првој половини XVIII века, разматран са становишта утврђивања основних географских и антропогеографских елемената, показује да је она најкомплетнији картографски извор за ово под-

Предео око Жаркова и Репишта. Исецак са мапе из 1721/22.

Région autour de Žarkovo et Repište. Fragment de la carte de 1721—1722

ручје. Критичко разматрање њене садржајне вредности упућује пре свега на упоређивање с мапом Церница и Кајзера, учесника у изради велике Аманове мапе, и оним плановима који садрже подручје или део подручја приказаног на Амановој мапи.²¹⁾

Мапа Церница и Кајзера из бечке Националне библиотеке углавном се поклапа са Амановом мапом у обиму и садржају, али има и података који се разликују, па се поставља питање која обавештења са оба извора могу да се узму као веродостојна за

1721. годину. Разлике су у другим садржајима за исте површине, другачијим транскрипцијама назива села и у различито приказаним деловима земљишта одговарајућим секцијама 4 и 8 Аманове мапе. Разумљиве су разлике које проистичу из генералисања. Уопштенији рељеф, сведенији путеви, насеља са мањим бројем кућа, поједностављенији прикази површина са мањим бројем топографских знакова, несумњиво су проишшли из различитих размера. Другачије транскрипције назива, које су, очито, плод индивидуалних способности мерника да запишу локални изговор или различити степен писмености уопште, такође су разумљиве.²²⁾ Може се разумети и изостављање неких података, као што су хидроними,

Предео око Жаркова. Исечак са карте раз-
мере 1:25000 из 1931/1946.

Région autour de Žarkovo. Fragment de la carte;
proportion 1:25000 de 1931—1946

ознаке праваца путева или чак и насеља — изостављен је мајур грофа Бурга, или другачије означавање неких елемената — као што је губилиште које је, уместо називом, означено са три топографска знака вешала, дакле свих оних података који за основни садржај Церниц-Кајзерове мапе немају већи значај. Међутим, они другачије приказани елементи, који чине основну географску подлогу мапе, представљају проблем за утврђивање веродостојности оба извора.

На секцијама 4 и 8 Аманове мапе нелогичан је ток потока Крушика, односно

Рњаковца, и нису учртани продужеци путева који се одвајају према југу од пута који повезује Железник и Рушањ. На Церниц-Кајзеровој мапи поток који иде источно од Железника одговарао би кориту Мاستиринског потока, што значи да је учртан логичније и ближе стварном стању, а учртани су и продужеци наведених путева. Према томе, без обзира на друге недостатке приказа хидрографске мреже (на том делу, Церниц-Кајзерова мапа је ту веродостојнија од Аманове. На Церниц-Кајзеровој мапи има детаља којих нема на Амановој. Тако су на њој учртане 4 куће уз шабачки друм између Репишта и Жаркова. Ове куће би могле представљати остатак или зачетак неког насеља. Веће разлике показују се у представљању земљишног покривача, или пољопривредних култура, иако су за ово величине површина у таблицама обрачуна на обема мапама истоветне. На Церниц-Кајзеровој мапи мање су површине њива у долини и на падинама уз Миријевски поток, у долини булбудерског потока, у околини шабачког друма, а уопште нема њива на Бановом брду ни између Репишта и Жаркова, нема их ни југоисточно од Железника, а и на свим другим деловима мапе оранице запремају знатно мање површине или их уопште нема. Мање су и површине под виноградима, а негде, где су на Амановој мапи приказани виногради, на Церниц-Кајзеровој су њиве. Површине под шумом и цбуњем, или ливаде такође су различито приказане. Тако, на пример, између Бање и Јајинана на једној карти иста површина представља ораницу, а на другој шуму.

Разлози који су довели до разлика у садржају двеју мапа, у чијим су израдама учествовали и аутори мапе ситније размере, нису нам познати. Детаљном картографском анализом долази се до општег закључка да је Аманова мапа веродостојнија. То се потврђује већ и грубом графичком провером показатеља из таблице обрачуна површина, која показује подударност нумеричких и графичких износа на Амановој мапи и несклад између идентичне таблице и стања на Церниц-Кајзеровој мапи. Затим, потврђује се и знатно детаљнијом дескрипцијом земљишта, логичним простирањем појединих елемената и већом диференцијацијом појединих култура на Амановој мапи. Упоређења са каснијим мапама и много млађим изворима иду такође у прилог Аманове мапе. Тако исто и топоними са каснијих и новијих карата, који указују на поједине елементе нестале у даљем развоју београдске околине. Наравно, картографска анализа није довољна да реши исказане

разлике. Чини нам се да су обе мапе рађене на основу нама непознатог теренског снимка и да су копије оригинала, а не планшете скинуте са мерничког стола. Стога је потребно да се у даљем истраживању трага за теренском документацијом која је, верујемо, бар делимично сачувана.

Од карата крупне размере из истог периода су карте капетана Јохана Конрада Вајса²³⁾ и потпуковника Јозефа де Харо²⁴⁾. Обе су рађене на лицу места, запремају веће или мање делове територије картиране на Амановој мапи и садрже географске елементе слично представљене, иако су рађене са сврхом приказа ратних операција²⁵⁾. Датиране су 1717. годином, дакле временом битке за Београд, што не значи да су тада и настале. Међу ове карте спада и Бедеусов план из 1783. године²⁶⁾, који је, као аналитички докуменат битке за Београд, очито прављен према ранијим изворима насталим око и после 1717.

Вајсов план и проспект запрема површину упола мање територије од Аманове мапе — између Роспи Ђуприје, Кумодража, Репишта и Ратног острва, а рађен је као приказ битке на географској подлози која је садржајем и тачношћу аналогна Амановој мапи. Вероватно је настао, по премери у 1718, у пролеће 1719. године.²⁷⁾ Рељеф је на њему много уопштенији, кратким сенчаницама одељене су само долине од узвишења, тако да површине између обода долина делују као равнице. Хидрографија је готово идентична са оном на Амановој мапи, али је без назива. Булбудер није учртан, а учртан је Бањички поток, од којег је на Амановој мапи приказан само изворишни део.²⁸⁾ Њива и винограда има на истим местима, али и другачије распоређених. Миријевска долина није као код Амана приказана са ораницама. На падини Лешћа су њиве којих нема на Амановој мапи. Шуме нису прегледно означене и ограничене, док су ливадске површине и мочваре јасно издиференциране. Мрежа путева је слична Амановој. Именовани су вишњички пут, пут за Земун (од понтонског моста насупрот ушћа Мокролушког потока) и пут за Палеж и Шабац. Погрешно је крагујевачки друм именован као смедеревски. Од насеља, именовано је Миријево (Miriova), мајури коморског инспектора Терлингскрона и грофа Бурга. Називе имају и млин српског митрополита и кошутњак принца Александра. Београд је посебно приказан неком врстом изометријског цртежа са изгледима блокова и подељен је на немачку и српску варош, између којих су гробље и тврђава. У захваћеној територији нису учртана села Бања, Кумо-

драж, Јајинци, Топчино, Репиште и Ада. У свему је Вајсов план сиромашнији од Аманове мапе, сем, наравно, у приказу војне ситуације. Стога се јавља као споредни компаративни извор за интерполовање елемената ограниченог хронолошког значења.

Карта Јозефа де Харо обухвата две територије приказане на Амановој мапи. Вредан је извор за војну ситуацију као и Вајсов план, али, због шематичне представе терена и других елемената, а и због недостатка топонима, може се узети само као споредан извор за географско познавање београдске околине. На карти је уписан само назив села Миријева (Milievo), а учртана су још, поред оних изван територије Аманове мапе, села Вишњица, Топчино, Репиште и Кумодраж, као села порушена од стране ћесареваца²⁹⁾. Значајан податак са те карте је џамија, учртана у средишту Миријева.

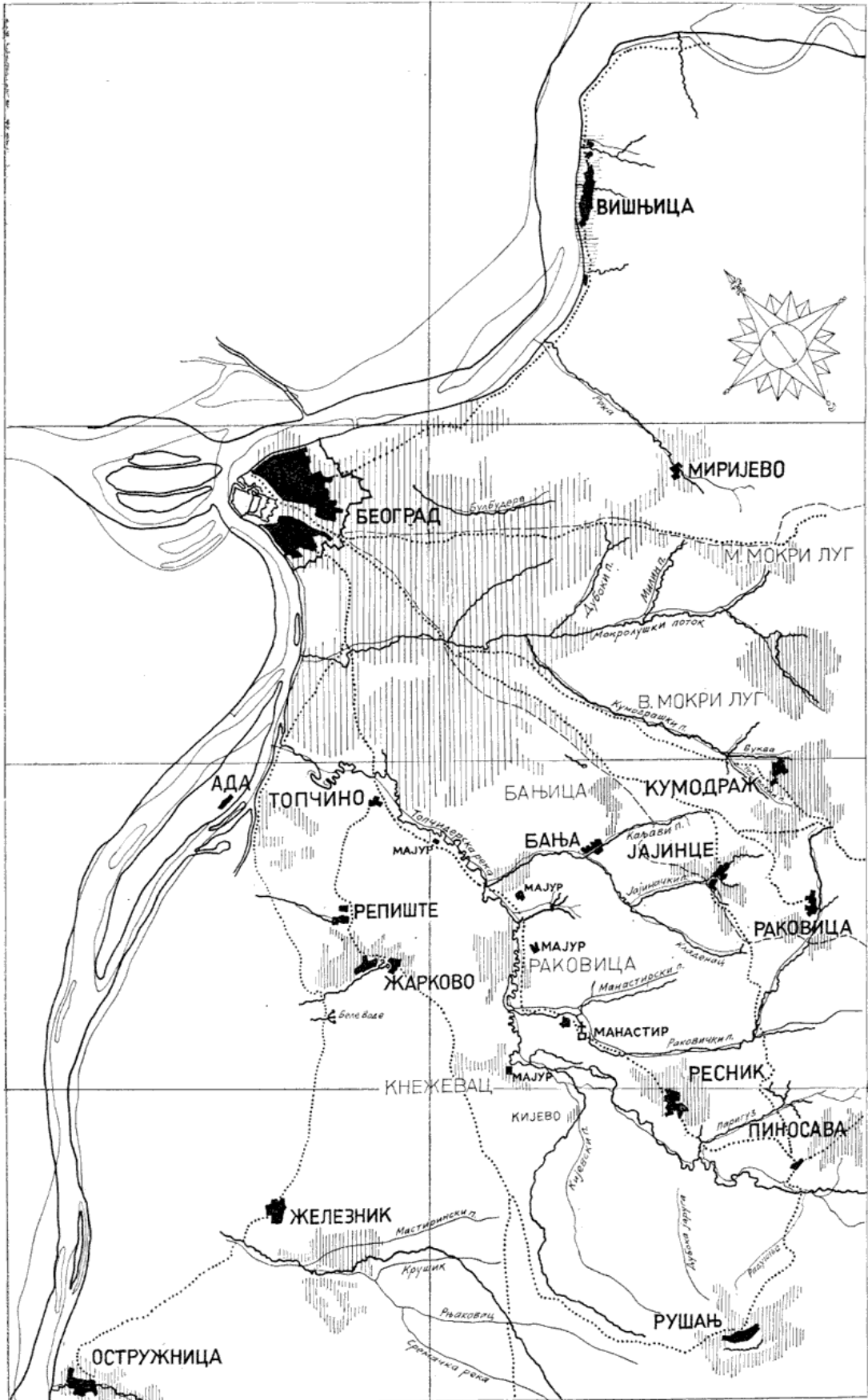
Бедеусов план обухвата нешто већу територију од Вајсовог плана. Веома је лепо учртан, али је нетачнији. Од насеља са територије обухваћене Амановом мапом има, сем Београда, још само Вишњицу са 90 кућа и Миријево са 33 куће. На истоку садржи као и карта Јозефа де Харо предео око Сланаца и Винче. План је шематичан, геометријски деформисан, те за околину Београда има исти значај споредног картографског извора као и претходна два.

Карте ситније размере из периода 1717—1739. године не могу се користити као непосредан компаративни материјал за проверавање целокупног садржаја Аманове мапе, али су значајне за обавештења о насељима и њиховим општим положајима и за диференцирање главних саобраћајница. Од карата ситније размере у нас је најпознатија и више пута коришћена Епшелвицова карта Србије³⁰⁾, на основу које је израђен попис места у Београдском дистрикту³¹⁾. Нас овде занимају она места која улазе у Аманову мапу. На Амановој мапи представљена су сва места која су учртана и на Епшелвицовој карти сем Рудманова, које је означено као пусто, ненасељено место, уз пусто Пиносаву и Топчино село. Код Епшелвица нема само Аде на Ади Циганлији, а поред знака за Остружницу стоји, свакако погрешно, назив Prorogat. Транскрипција назива села, изузев назива за Јајинце (Gagins) доста је разумљива и препознатљива.

На другим картама рађеним у вези с битком за Београд 1717. године и одређивањем граница по Пожаревачком миру такође налазимо села која су на Епшелвицовој и Амановој мапи. Блиска Епшелвицовој карти је Географска карта краљевине Србије³²⁾.

Упоредни
графички
приказ
односа
главних
елемената
на мапи
из 1721/22.

и карти
размере
1 : 25000
из
1931/1946.
године

Présentation
comparative
graphique
des éléments
principaux
de la carte
de 1721—1722

et de
la carte
des
proportions
1:25000 de
1931—1946.

На њој су топографским знаком и називом означена села Вишњица, Миријево, Бања, Кумодраж, Јајинци, Ресник, Репиште, Пиносава, Железник и Остружница³³), а као пуста места Топчино село, Раковица и Рушањ³⁴). Само топографским знаком, без назива, означено је место Аде на Ади Циганлији. Уз знак на месту Остружнице је очито погрешно стављен назив Прогара (Prongatz), а уз знак манастира Раковице назив Остружнице (Osterbach). На карти су још учртани млинови код Роспи Ђуприје и западно од Железника.

На Витмановој карти Србије из 1721. године³⁵) учртана су села Вишњица, Миријево, Бања, Кумодраж, Рудманово, Репиште, Топчино, Јајинци, Раковица, Ресник, Железник, Остружница, Рушањ и Пиносава³⁶) са називима, а Ада само са знаком. Унета су и два знака за пуста насеља — један западно од Бање, а један између Бање и Кумодража. Учртан је и млин код Роспи Ђуприје. И на овој карти је уместо Остружнице назив Прогара, а испремештани су и називи Ресника и Раковице, Рушња и Сремчице у односу на топографске знаке и положаје села. Знак за манастир Раковицу је такође погрешно локализован и замењен са селом Липовицом.

Брифоова карта краљевине Србије из 1738. године³⁷), коју аутор назива „јединственом до сада“, садржи називе села Вишњице, Кумодража, Раковице, Остружнице, Рудманова, Железника, Репишта, Ресника и Рушња³⁸), топографске знаке за села на месту Бање и Аде и на месту Топчиног села или Жаркова. И на овој карти су знаци и називи села испремештани, а више истих назива понавља се на разним местима³⁹). Међутим, упоредним праћењем свих наведених извора, могуће је извршити исправке очигледних погрешака.

На трима напред разматраним картама у околини Београда налазе се сва села која и на Амановој мапи. Погрешно учртан назив Прогара, увек у искривљеној транскрипцији, уместо на сремској страни — на месту Остружнице, очито је резултат небрижљивог картографског поступка⁴⁰). Од селишта ни на једној карти није, као код Амана, убележено место Мокрог Луга, а учртани су знаци за пуста места на десној страни Каљавог потока⁴¹). Једно селиште западно од Бање могло би се поистоветити са усамљеним гробљем учртаним приближно на истом месту на Амановој мапи. Убицање другог путог места засада би било преурањено.

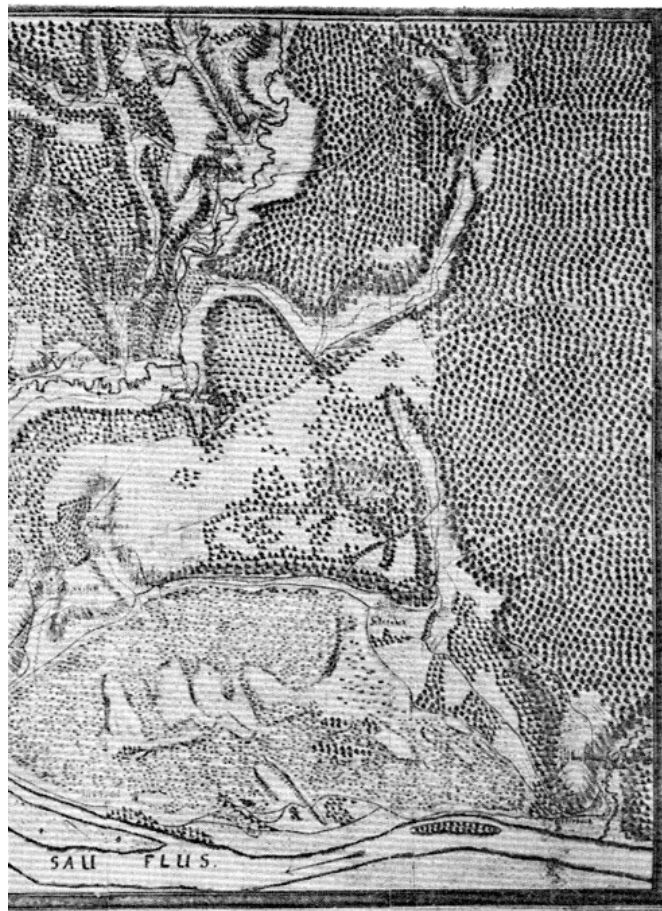
Подаци о насељеним и пустим местима на наведеним картама не слажу се са пода-

Мапа једног дела Београдског дистрикта из 1721. године Национална библиотека, Беч. Ks 960

цима код Амана. Видели смо да су на мапи Јозефа де Харо села Топчино, Репиште и Кумодраж означена као села у рушевинама, а да су на Епшелвицовој карти као пуста места означена Пиносава и Топчино село, на Географској карти краљевине Србије⁴²) Топчино, Раковица и Рушањ, а на Брифоовој карти учртани су само знаци без назива на месту Аде, Топчина села и Бање, па се може схватити да су и ова села била пуста. Према томе, може се закључити да је стање насеља на Амановој мапи онакво какво је затечено приликом вршења премера у 1721. години, што може да значи или да су од 1718. године наведена села насељавана или да су мерила одређивања опустошености села била различита код разних аутора карата. У обзир долази и могућност да су све три карте имале исти или сличан изворник.

Разматране карте и планови показују да је Аманова мапа и у погледу насеља потпуна, али да је као извор ограничена на

Carte d'une partie de la région de Belgrade de 1721 de la Bibliothèque nationale de Vienne Ks 960.

време настанка. И писање назива села је на њој мање искривљено него на другим картама, што би се могло приписати познавању неког словенског језика неком од учесника у њеној изради, понајпре Церницу. Од свих оновремено познатих насеља са других картографских извора на Амановој мапи нема једино Рудманова⁴³). Највише индиција има да се ово село налазило на ивици макишке равнице уз Саву тамо где се на Амановој мапи налазе стаје за стоку (Vieh Stadel) уз приобални пут за Остружницу.

У односу на картографске изворе свог времена, Аманова мапа је најпотпунија, па ипак на њој недостају многи подаци који су могли ући на мапу, јер је то дозвољавала размера и изискивала намена. Несхватљиво је због чега су изостављени они подаци који би употпунили мапу и дали целовитију, свеобухватнију представу околине Београда и још више могућности за планирање експлоатације тог подручја, тим пре што су,

приликом теренског снимања, могли да се прикупе. За нас би они били веома драгоцени, јер би доследно могли пратити све промене и утврђивати старост појединих елемената. Овде, пре свега, мислимо на орониме, хидрониме и називе појединих крајева. Разни извори потврђују постојање далеко већег броја топонима и њихову велику старост, а и картографски извори истог порекла с краја XVIII века⁴⁴) обogaћени су, поред осталог, управо номенклатуром, посебно називима брда и потока. На картама насталим 1788—1789. године из бечког Ратног архива, унети су ороними Бела Стена, Лешће, Врачар, Екмеклук, Бајтина, Дедина, Репишко брдо, Стражевица и Липовица⁴⁵), а од хидронима којих нема на Амановој мапи још и Лешиновац, Миријевски поток, Дубоки или Шарени поток, Бањанска река, Змајевац, Раковички поток, Радушња, Терскин (?) поток, Мастирински поток, Рњаковац, Крушик, Иловача, Сремачка река, Дреновачки поток, Остружничка река и Кнежевачки поток⁴⁶).

На картама с краја XVIII века уписан је и већи број других топонима. Посебно су занимљиви називи греда и бара у Макишу и то Црна Бара, Каралина Греда, Мамутовица, Чибурчина Греда и Чибурчина Бара, Богданова Греда, Маројевица (данас Маревница), Жаркова Греда, Велико Окно и Русманово Поље или Ширине (данас Крчевине)⁴⁷). Уписани су и Торлачки извор и Беле Воде⁴⁸), а и низ других назива објеката који су уцртани на Амановој мапи, као што су Роспи Ћуприја и Царева Ћуприја⁴⁹).

У другим изворима из периода око 1721. године налазимо потврду да су топоними који се јављају на картографским изворима крајем XVIII века старији и да су ти називи могли бити познати састављачима Аманове мапе. Тако на пример Дедино брдо, од којег је данашње Дедиње, а које је обухватало данашњи Сењак, Топчидерско брдо и Дедиње, налазимо више пута у нашим изворима⁵⁰), у којима налазимо и друге топониме којих нема на Амановој мапи. Такви су ороними Камен и Стражевица, назив моста Царева ћуприја⁵¹) или Макиш који је познат још из турских извора⁵², а јавља се и у нашим у периоду 1718—1740.⁵³

Из извора савремених Амановој мапи дознајемо и о другим подацима који се обично уносе у карте због свог значаја. На Амановој мапи нису уцртане цркве или цамије ван Београда, а знамо да су цркве постојале у Вишњици⁵⁴ и Железнику⁵⁵ и да је у Миријеву била цамија⁵⁶ која је онда могла бити претворена у католичку цркву, јер је село било насељено Немцима.⁷⁵ И у

селу Раковици очекивали би знак за цркву која је била „старовремена, саграђена во време тиранског државства“, у чијим су се зидинама један хват високим одржавала богослужења⁵⁸.

Капетан Аман припремио је са својим сарадницима мапу у циљу „унапређења“ београдске околине, па би се могло очекивати да ће унети и тако важан елемент као што су границе атара појединих села, тим пре што је сасвим вероватно да је мапа рађена као пратећи документ у вези с предлозима принца Александра Виртембершког о увођењу катастра. Из оног времена сачуван је опис граница атара Топчиног села⁵⁹ које се могу пренети на Аманову мапу. Могу се приближно одредити и атари других села с обзиром да су им границе ишле, аналогно Топчином селу, природним међама које су јасно изражене на мапи. Но, остаје да је и овај елемент занемарен на Амановој мапи.

Разматрање потпуности садржаја мапе свакако је најважније за њено коришћење у историчарским истраживањима, али је исто тако, за правилну убикацију и што тачније одређивање положаја историјских података, важна и њена геодетска тачност. Да бисмо утврдили степен подударности или одступања приказаног садржаја од стварног стања на терену, извршили смо сравњивање Аманове мапе са новијим, на научној основи геодетски заснованим картама⁶⁰. Као основу за утврђивање опште геодетске вредности мапе изабрали смо, поред консултовања других карата⁶¹, карту Београда и околине размере 1 : 25000, листове Београд 1, 2, 3 и 4, издања Географског института ЈА из 1946. године, зато што ова карта највише одговара компаративном поступку⁶². Аманова мапа сравњена са овом картом показује у целини релативно занемарујућа одступања за многа, сем за прецизна картометријска проучавања, па се може рећи да и са становишта геометријске тачности представља поуздан картографски извор, поузданији од већине истовремених и многих млађих картографских извора. Одступања од изабране компаративне основе имају математички карактер, док су у сличности елемената, распореду, правцима протезања, главним мерама, растојањима и међусобним односима сви подаци сравњиви и могу се довести на математичку основу. Тако, на пример, путеви или потоци су код преклапања померени, али не толико да би се изгубила сличност, или да се једноставним поступком не би могли навести на исте правце. Поготову се све деформације смањују посматрањем ограничених партија

код којег добијамо готово идентичне слике које омогућавају веродостојно убицање историјског садржаја на савремену карту.

На Амановој мапи једног дела београдског дистрикта приказан је један целовити исечак земљишта који, мада не чини целовиту географску област, представља праву економску област Београда, његово ближе залеђе и непосредну околину његовог снабдевања и ширења⁶³. Подручје је природно заокружено с једне стране Савом и Дунавом, а с друге — гребенима авалских повијараца. Картирано подручје београдског басена изабрано је веома студиозно у односу на природне и антропошке геофакторе, што потврђује каснији развој и територијално ширење Београда⁶⁴. Оно чини најближу гравитациону зону и зону утицаја урбане агломерације Београда, па, према томе, Аманова мапа представља један од основних извора за проучавање историјског развоја и свих утицајних чинилаца формирања, раста и преображавања града и околине.⁶⁵

Мапа је синтетички извор са симултаним приказом географских, социолошких, економских, аграрних, културних и других елемената за проучавање стања града и међусобног односа града и залеђа и сваког насеља посебно. Она је један од прворазредних компаративних извора за проучавање каснијих, као и претходних периода садржаних у фиксираном стању. Својом размером и геодетском вредношћу пружа широке могућности интерполовања и допуне подацима из других извора. Као картографски историјски извор, мапа решава, у оквиру свог садржаја, многа у науци спорна или само делимично решена питања убикација. У великој мери омогућава ретроспективну статистику топографских и других елемената — физичких структура и типова насеља, распореда и врста пољопривредних култура, броја и распореда објеката, степена експлоатације земљишта, стања и броја комуникација и међусобног односа разних геофактора на подручју, које захвата данашња градска територија Београда.

За проучавање географског познавања околине Београда или за проучавање развоја премеравања и картирања Србије и наших земаља уопште, као међашно картографско дело, настало пре увођења савременијих инструмената и метода крајем XVIII века, мапа је један од најзначајнијих извора.

Аманова мапа је за околину Београда најстарији до сада познати картографски

документ крупне размере, произашао из релативно прецизног теренског премера. Због тога је потребно извршити даља истраживања да бисмо потпуније објаснили његов настанак. Потребно је трагати за пратећом документацијом, налозима и инструкцијама за премеравања, теренским списима, биографским подацима о ауторима мапе и подацима о оновременом коришћењу мапе.

Само чињеница да се Београд територијално развио за последњих двадесет година више него за претходна два века, што ефектно показује упоредна анализа Аманове мапе и савремених картографских докумената, довољно истиче значај и потребу изучавања и коришћења Аманове мапе, на којој је управо приказана територија ширења Београда.

НАПОМЕНЕ

¹ За овај период не постоји систематски преглед аустријске картографске делатности на тлу Београда, али је познат већи број карата и планова насталих за време окупације 1717—1739. године. Неке карте користили су старији писци у својим делима. К. Протић је у *Одломцима из историје Београда* објавио у завидној репродукцији са преводом уопштене карте везане за ратну историју (Годишњица Н. Чупића IX. Београд 1886,). Т. Стефановић-Виловски користио је планове из Спаровог атласа, иначе и касније често објављиване. Посебно је много користио карте овог периода Р. Т. Николић у својој монографији *Околина Београда*, Београд 1903, 942—946. Р. Шмит је објавио у свом рукопису *Преглед мапа, карата и планова из Бечке ратне архиве* и у штампаном регистру (Споменик СКА LXXXVI, Београд 1937) преко 30 наслова и сигнатура карата и планова из овог периода. У општим прегледима развоја Београда више пута су репродуковане и неке аустријске карте и планови овог времена, како у оним насталим између два рата (*Београд у прошлости и садашњости*, Београд 1927, 41, 43, 47), тако и у новијим (*Београд генерални урбанистички план*, 1950. Београд 1951, 16, 28, 30 и 32). Карте и планови, нарочито штампани радови познати су и преко изложби (Р. Веселиновић, *Београд на старим гравирама од XVI до XIX века*, Београд 1966), а неки планови више пута су објављивани у разним радовима (И. Здравковић, *Неколико планова и панорама Београда из XVIII века у збиркама у Бечу*. Зборник заштите споменика културе књ. XVIII. Београд 1967, 113—120). Међутим картографски радови из прве половине XVIII века још увек су познатији више као илустративни материјал него као научно обрађени и методично анализирани историјски извори. С обзиром да су картографски извори из овог периода, уз оне с краја XVII века, готово најстарија сведочанства ове врсте за детаљније проучавање историјске географије Београда, то предстоји да се они систематски научно обраде. Дobar увид у аустријску картографску делатност и одговарајућу библиографију пружа рад др Оскара Переле-а, *Beiträge zur Geschichte der Staatlichen Landesaufnahme und Kartographie in Österreich bis zum Jahre 1918*. Wien 1955.

² Ратни архив, Беч (Kriegsarchiv Wien — KAW) G I b 25.

³ Р. Шмит, *Преглед мапа, карата и планова Бечке ратне архиве који се односе на Југославију* (рукопис). Беч 1932, под бр. 1501

⁴ Уз мапу постоји прегледни лист (Esqueltte), са нумерацијом секција од 1 до 8, и главним насељима по листовима. Секције нису истих величина, листови 1 и 5 су већи, 59×58 и 59×62 цм, листови 2 и 3 су вел. 46×58 цм, лист 4 је вел. 43×58 цм, листови 6 и 7 су вел. 47×61 цм и лист 8 је вел. 43×61 цм. Листови су каширани на грубом платну и резани до самог цртежа на спојевима, по чему би се могло закључити да је ово урађено касније.

⁵ Мапа је највероватније саставни део оних мера аустријских власти за оживљавање београдске околине које је предлагао принц Александар Виртембершки. Настала је у време друге званичне конскрипције, чија је сврха била популисање опустошених крајева и увођење фискалних мера за попуњавање истрошених благајни и проширених потреба Администрације. (в. Д. М. Павловић, *Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији*. Глас СКА LXIV. Београд 1901, 3, 5).

⁶ Подаци о сврси, времену израде и ауторима мапе, који се налазе у картушу насловног листа (Titelblatt), односно 5. секције мапе, у оригиналу гласе: Zu Beförderung und Aufkomē: Des König-Reichs Servien auf befehl Einer Hochlöb: Kayserl: Administration zu Belgrad durch Veraustaltung des Hauptmans Ammans Vermittelst der altda anwesenden Jungen Mathematicor: als Andr: Zernitz, Fridrich Moltan, u: Frantz Keyser im Jahr 1721. aufgenommen u: ao: 1722 den 1. Marz verfertiget. (Завршетак овог натписа код Р. Шмита није тачан).

⁷ Национална библиотека, Беч (National Bibliothek Wien = NBW) K. s. 960. *Mappa einer Theils von dem Belgrader District in Königreich Servien*. Auffgenommen und verfertiget durch Joh: Andr: Zernitzer und Fr. Kayser Ingenieurs. Anno 1721. Размера 1 : 24 000. Аутографија у бојама. Вел. 102 × 54 цм.

Ова мапа у целини, начином приказивања топографских елемената, садржајем и опсегом картографог земљишта, представља варијанту мапе из Бечког ратног архива. Очито је да је

настала на основу истог премера генералисањем карте крупније размере, али за другу намену. Карта има поред истих легенди још и спецификацију београдске битке 1717. године (Specification von der Battaille von Belgrad so Anno 1717) са објашњењем распореда аустријских војних јединица, турског војног логора, сумарним прегледом броја погинулих и стањем ратних средстава. На овој мапи аутори се називају инжењерима за разлику од аутора мапе из БРА, који имају звање млађих математичара. За ову мапу треба истаћи да је на њој војна ситуација знатно прецизније приказана него на мапама које је користио К. Протић за обраду освајања Београда 1717. године.

⁸ На нешто млађим плановима Београда, насталим између 1725. и 1739, налазимо учртане делове водовода, тако да се, на основу више картографских извора из овог периода, може реконструисати водоводна траса.

^{8a} Бара Венеција је млађи топоним настао половином XIX века по имену кафана која се налазила на обали Саве код данашњег другог моста од ушћа реке. Ова бара звала се раније Црни Луг, па је тако и именована на једном плану околине Београда из 1788. године (Csarnilug v. KAW N III e 3044). Као мочварно земљиште учртана је још на Гумповом плану из 1688. године.

⁹ Још је Р. Николић у својој монографији код описа појединих села указивао на реликте историјских стања у овој врсти топонима, поткрепљујући своје наводе усменом традицијом најстаријих становника (Р. Николић, *Околнина Београда*, 989).

¹⁰ Данас топоним „Стари виноград“ код Јајинаца означава потес без винове лозе на истом месту где је на мапи учртан виноград.

¹¹ План београдске тврђаве из 1722. (*Grundriss der Vestung Belgrad* из Ратног архива у Будимпешти), план Београда М. Seutera, и план који се спомиње уз попис зграда немачког Београда 1728. (в. Д. Ј. Поповић, *Грађа за историју Београда*. Споменик СКА LXXVIII. Београд 1935, 100) сведоче да су тврђава и варош снимљени детаљније у крупнијим размерама са много више података. Графички манир плана тврђаве из 1722. године готово је истоветан са маниром мапа из БРА и БНБ из 1721, те се може веровати да су у његовој изради учествовали и сарадници у изради ових мапа. Уколико би се овај податак потврдио, онда бисмо могли закључити да је аустријска картографија и на почетку XVIII века примењивала онај систем обраде Београда и околине који је применила крајем XVIII века, тј. да је у најкрупнијој размери снимљена и картирана тврђава, па, затим, у ситнијој варош са тврђавом, а у још ситнијој размери околнина Београда. У ствари, за овај систем недостаје нам само средњи план тј. план вароши Београда, који је очито постојао и на основу којег је сачињен Зојтеров сведени план.

¹² Фотографско увећање дела мапе, тврђаве и вароши Београда, на размеру 1 : 3000, на базу размере Јосимовићевог плана из 1867. у

коме је учртан већи број џамија, показује мала одступања положаја објеката, одступања која су очито плод различитих метода премеравања терена. Исте резултате даје и упоредно испитивање положаја објеката на плановима с краја XVIII века Штокеловејем и будимпештанским (в. Ж. Шкаламера, *Прилог проучавању картографских извора за историју Београда XIX века*. Годишњак МГБ XIV, Београд 1967, 171, 173). Одступања су готово незнатна, а корекције положаја и интерполовање објеката у савремене геодетске планове релативно једноставно. Извршени опити квалификују мапу као основ за проверавање веродостојности планова Београда из истог периода какав је, на пример, Зојтеров план.

¹³ На мапи приказана Остружница, односно Osterbach, типолошки се разликује од свих других села. То је уређено село са кућама према улици, а двориштем и баштама у позадини куће. Ова разлика условљена је становништвом друге традиције и заснивањем новог, на месту старог српског села. Како кућа у оно време представља једну породицу значи да је ово уређено насеље, за које је предлагано име Карлсдорф, формирано од оних 28 колонизираних немачких породица из Вормса и Шпајера, јер број кућа, углавном, одговара броју насељених породица. (в. Д. М. Павловић, н.д. 7).

¹⁴ У попису становништва немачког Београда из 1726. налазе се сви власници наведених мајура, но међу свима нема Galeena. Логична је претпоставка да је овај мајур у Топчидеру припадао дворском месару принца Александра, међутим у 1726. као дворски месар (Hof Fleischhacker) спомиње се Johan Georg (Д. Поповић, *Грађа за историју Београда*, 232). Без обзира на личност, овде је занимљиво да један картографски извор даје елементе економских и друштвено-економских односа. Сем тога, Флајшхакер је, поред занимања, и познато немачко презиме (у Земуну је и данас породица Флајшхакер), али се оно не јавља у познатим пописима немачког становништва оног времена.

¹⁵ Пошто узимамо да Железник на овој мапи одговара Сухом Железнику из турских катастарских пописа из XVI века (в. Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда*. Београд 1960, 35, 187, 363, 364, 463, 606), то би требало да ове рушевине одговарају остацима некадашњег средњовековног манастира Превелика (Х. Шабановић, н. д. 506, 528), који се јавља у попису из 1560. уз Сухи Железник. На млађим картама с краја XVIII века не налазимо никакве ознаке за ове рушевине, а нити на другим картама са почетка XVIII века. У опису старина Железника А. В. Богић износи предање за локалитет Манастирине, на коме је „била црква“, и каже да су ту „до скоро биле велике зидине, по којима се познавао олтар и кубе, али су људи то оборили и камење разнијели те зидали којешта, као механу и извор на Читачким водама“ (А. В. Богић, *Опис врачарског среза*. Гласник СУД 19/II. Београд 1866, 192). Р. Т. Николић (н. д. 991) ово интерпретира

тако да је ту био манастир и да „Старији људи памте да су ту до пре 70 година стојали зидови, само није било крова“ и додаје да је тај манастир славио св. Тројицу.

¹⁶ Воденица на доњем току Миријевског потока означена је на мапи као »Ioh: Offeners Mühle«, а на мапи из БНБ као »Mühle nach Bellgrad«. У попису становништва Београда из 1718. и 1726. налазимо пекара Јохана Офнера (Johan Offner, Bäcker) (Д. Поповић, н.д., 113, 194, 276 и 252 као Johann Ostner?). Сматрамо да је пекар Офнер био закупник воденице, а београдска општина власник.

¹⁷ На мапи из БНБ у наслову је истакнут геометријски метод обрачуна површина (Geometrische Ausrechnung nach Wienerischen Maass). Придев геометријски изостављен је на мапи из БРА, али нема сумње да је планиметријски поступак извршен на самој мапи. Питање је само да ли је овај обрачун извршен на овим двома нама познатим мапама или на теренском снимку.

¹⁸ Таблица обрачуна површина непосредно сведочи о циљевима израде мапе. Насељавање опустелих делова околине Београда била је једна од првих мера аустријских власти које су бенефицирале немачке колонисте и додељивале свакој породици по 24 јутра ораница и 6 јутара ливада (в. Д. М. Павловић, н.д. 6) Елементи таблице обрачуна површина послужили су, дакле, директно за планирање колонизације.

¹⁹ Ради утврђивања вредности таблице извршили смо грубу проверу односа датих износа и мера површина на мапи. Проверавали смо неке карактеристичне површине рачунајући бечко јутро као 1600 кв. хвати, односно 5754,643 м² или 0,5755 ха (према М. Влајинац, *Речник наших старих мера* II. Посебна издања САНУ књ. CCCLXXII. Београд 1964. с.в. јутро). Мерили смо површине Београда, винограда, Аде Циганлије, Великог и малог Кошутњака, Царског логора и Турског логора. За све ове површине, сем за површину Царског логора, добили смо нешто веће износе од оних у таблицама, а већа је и укупна површина мапе. Разлике које смо установили, сматрамо небитним јер се нешто већи износи код сваке површине јављају једнако, што можемо приписати варирању величине јутра у разним периодима и крајевима. Из тога закључујемо да обрачуни површина мапе, у ортогоналној пројекцији, дакле умањени за разлику од стварних развијених површина на терену, углавном одговарају вредностима датим у таблицама, те да се, према томе, таблица може користити за генералне студије. Знатно неслагање установили смо само за површину Царског логора у опсади, измеривши површину унутар циркумвалационе и контравалационе линије, али нисмо установили узроке неслагања. Остаје да се, за прецизнија истраживања, врше поновне провере.

²⁰ Мапа је колективни рад, али ради лакшег праћења и разликовања мапа, приписујемо је капетану Аману, главном носиоцу њене из-

раде. О капетану Аману за сада, на жалост, немамо ближих података, а нисмо их нашли ни у ауторској картотеци Одељења карата у Ратном архиву у Бечу.

²¹ Мапе које би обухватале исто подручје у крупној размери нису нам познате, већ само планови ужег подручја, или карте ситније размере са ширим подручјем. С краја XVIII века има карата које захватају исту, или нешто већу територију.

²² Разлике у писању топонима су следеће: на Амановој мапи је BEINJA, а на Церниц-Кајзеровој Bainja, KOMODRASCH је Comodrasch, MIROVA је Mirowa, PINOSOVA је Binosova, RESNECK је Rosnick, RIPPESTE је Ripenstett, RUSCHANI је Ruschany, TOPSINO је Topschino, TSCHARKOVA је Scharckova, PANSCHOVA је Pantzova и Bantzova. Једнако су уписани називи за Остружницу, Вишњицу, Железник и Раковицу. Другачије су писани и други називи, од којих неки мењају податак. Већ споменути млин код Роспи Ђуприје означен је код Амана као млин Јохана Офенера, а код Церниц-Кајзера као београдски млин, ловачка кућа принца Александра и насеље око ње означено је топонимом Carlsberg, рушевине српског манастира уписане су нескраћено Ruinirtes Ratz. Kloster и приказане знаком цркве са апсидом, Ада Циганлија је без алтернативног назива, а Galeenov мајур означен је само као Fleischhacker hoff. Различито писање неких немачких речи и шаренило ондашњег правописа илуструју називи као што је Fiech Stadel према Амановом Vieh Stadel, или писање придева српски као Raitzische односно Ratz(ische).

²³ KAW H III d 949. *Plan und Prospect der Siegreichen Bataille und eroberung Belgrad. Hanc delineationem praeli et expugnationis belogradiensis humillime dedicat* I.C. Weiss S.C.M. Architecturae militaris capitaneus. Аутографија у бојама вел. 73×90 cm. Размера око 1:24000. У д.д. углу стоји: »mit dem planchet accurat aufgenommen« (1718/1719); R. Šmit, н. д. 2246

²⁴ Музеј града Београда (МГБ) I₁ 431. *Plan de la ville de Belgrad et de son attaque fait par l'Armée de sa Maieste Imperiale et Catholique, commandée en chef par S.A. le prince Eugène de Savoie, la bataille gagnée le 16 d'Août 1717. Dessiné sur lieu, et présenté a S.A.R. Mons. L'infante dont Emanuel de Portugal, par Joseph de Haro y Cordona, Vicomte de Lincourt, Lieut. Colon. d'Inf. Аутографија у бојама вел. 96,6×65 cm. Размера око 1:27700; KAW H III d 957; NBW 1406; R. Šmit, н.д. 2246. Карта је репродукована у делу: *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Band XVII. (II. serie Band VII).**

²⁵ У XVIII веку планови и карте још увек нису толико издиференцирани да би се занемаривали они садржаји који нису битни за тему карте, тако да нам и специјалне карте представљају изворе за општа географска познавања картираних територија јер се на њима подробно приказује географска подлога.

²⁶ KAW H III d 958. *Plan der Türkischen Vestung Belgrad wie solche der Römisch Kay-*

serl: u: König: Majste: Haupt-Armée Anno 1717. attaquret. Gezeichnet von Oberlieut. Baddeus des 2ten Artill. Rgmts. 1783. Аутографија у боји вел. 95×62 cm. Размера око 1:8500; R. Šmit, н.д. 2255.

²⁷ На плану нису учртани деташирани форови на левој обали Саве и Дунава, изграђени између 1718 и 1721. године, а варошки шанац објашњен је као »Linie um die Vorstadt welche Ao. 1718. in Winter gemacht«, што значи да је план израђен после зиме 1718, а пре јесени 1721, јер су тада били израђени деташирани форови.

²⁸ Бањички поток је нестао, текао је западно од трасе данашњег Булеvara ЈНА и, као лева притока, уливао се у Мокролушки поток приближно код раскрснице овог булеvara и булеvara Франше Д' Епереа. На новијим картографским изворима учртаван је погде целом дужином, а негде само његов горњи ток, што значи да је у сушним данима пресушивао, дакле као и почетком XVIII века. Овај поток није истоветан са десном притоком Топчидерске реке, Бањичком реком, која настаје од Каљавог и Јајиначког потока.

²⁹ МГБ I 431. На карти је свако село обележено бројком 70, која је у легенди објашњена као ознака за порушена села — »Villages ruines par le notres«.

³⁰ KAW B III a 229; R. Šmit, н.д. 84; Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије после пожаревачког мира*. Споменик САН ХСВИ/75. Београд, 1948. Репродукција карте у две боје у прилогу; Р. Новаковић, *Осврт на неке карте Србије у Бечком Ратном архиву*. Зборник Музеја првог српског устанка I. Београд 1959, 102 и даље.

³¹ Д. Пантелић, н.д. 43, 44.

³² KAW B III a 229—1. *Charta Geographica von dem Königreich Servien*. Аутографија вел. 115×62 cm. Размера око 1:276000. Аутор карте није познат; R. Šmit, н.д. 85; Р. Новаковић, н.д. 104.

³³ У немачкој транскрипцији: Wischnitz, Mirova, Panie, Komotrachs, Jatze, Resnisck, Riebensteco, Penossowa, Schelesnieck, Osterbach.

³⁴ Tabschitz, Rowitz, Scasottane (настало, очито, погрешним преписивањем искривљеног Schuschanie — Ruschanie).

³⁵ KAW B III a 230. *Charta von dem Königreich Servien . . . I:I:T: Wittman ex Gorghausen delin. 1721*. Аутографија вел. 137×65. Размера 1:369000; R. Šmit, н.д. 86; Р. Новаковић, н.д. 105.

³⁶ У оригиналу: Wisniza, Mirova, Panie, Kunadro, Rudinanon, Rebistk, Tubschitz, Gages, Rowitz, Resnick, Schelesnick, Proragatz, Schuschanie и Pinasova.

³⁷ KAW H III d 1293. *Theatre de la guerre dans le royaume de Servie, en Originale divisés dans tous ses districts et mesures apres la Bataille de Belgrade, et la Paix de Passarovitz, et sur differents memoires Originaux de 1737 et 1738. qui u ont pas encore paru jusque a se jour . . . Les fleuves qui sont navigable sont mar-*

ques double de meme que les chemins qui sont praticable pour les chariots comme aussi toutes les grandes montagnes sont marquées par leurs noms, pais que tout le Pays consiste presque tout a fait en montagues et forest, exepte aupres des Villages ou se trouvent quelques Campagnes, et aupres de plusieurs des vignes. Cette Carte manuscritte est l'unique jusqua ce jours. Chez Briffaut Libraire a Vienne 1738. Карта има размерник, размера око 1:350000. Вел. 75×66 cm. Има легенду са 20 одредница; R. Šmit, н.д. 2285.

³⁸ Wisniza, Kumotracha, Orakoviz, Osterbach, Rudnanova, Schlesnik, Kepitschnick, Resnick, Ruschani.

³⁹ На већини старих карата, нарочито штампаних, насталих компилацијом оригиналних радова произашлих из теренских снимања или опажања и раније штампаних карата, врло су честа премештања назива, замењивања топографских знакова и понављања истих назива на више места. Код коришћења посебно карата ситних размера ово се мора узимати у обзир и компаративним материјалом вршити исправке.

⁴⁰ Д. Пантелић, н.д. напомена 320 б, локализује Prorogat на месту Остружнице без примедби. Да се ради о Прогару и изостављању назива Остружнице сведоче карте на којима је у истом облику Прогар лоциран правилно на сремској страни, на месту данашњег Прогара (KAW H III d 1293) и чињеница да је размера карте са густо поређаним топонимима условила ову техничку грешку.

⁴¹ KAW B III a 230.

⁴² KAW B III a 229—1.

⁴³ Међу селима околине Београда која се налазе у турским катастарским књигама, а која су Турци сигурно затекли, што значи да су још старија, остало је само неколико неидентификованих на подручју које захвата Аманова мапа. Међу њима је и Рудманово односно Радмановац како се јавља у турским пописима. Х. Шабановић је оправдано наслутио да се то село може идентификовати са топонимом локалитета Рудманово код Железника (Х. Шабановић, н.д. 128). Мислим да се Радмановац из турских извора треба локализовати у Макишу. Засада би најближе одговарало да се то село тражи на приобалном путу између Чукарице и Остружнице или, још ближе, између локалитета Ашченица и Селиште. На ово упућују положаји села Rudmanova (на Епшелвицковој карти) Rudinanon (на карти KAW B IIIa 230) Rudnanova (на Брифоовој карти — без обзира што је на тој карти дошло до премештања назива Rudnanova и Osterbach, што је чита техничка грешка). Међутим, крајње убицирање турског или средњовековног Радмановца било би данас преурањено, јер треба очекивати да ће исти извори, тј. турски катастарски пописи из XVII века бацити још више светла на насељеност београдске околине и на положај овог несталог села. Овде можемо указати на оно што нам у вези са Радмановцем показују други карто-

графски извори. Данашњи или скорашњи топоним Рудманово означава потес ј-з од Велих Вода на ивици Макиша, западно од пруге и пута према Железнику (GIJA *Beograd* 3 1:25000. 1931/1946). На једној аустријској секцији из 1905, која је сигурно рађена према нашим изворима, Рудманово је локалитет на с-и од Железника на коси изнад Макиша, источно од пруге и пута (MGI, Wien, *Umgebubg v. Belgrad*. 1:150000. 1905). На карти капетана М. Мишковића из 1895. Рудманово је опет западно од пута у Макишу, али јужније од данашњег Рудманова, ближе Железнику (ГОГЂ), *Београд* 1:25000. 1897). На једној карти с краја XVIII века имамо локалитет *Rusmanova Pollie* oder *Schirine* на месту данашњег локалитета Крчевине, још јужније и западно од пута, у Макишу (KAW B IX 212 *Plan von dem Laufe des Save—Flusses von der Palanka Bertschka bis Belgrad*. 1:28800. 1789). Вероватно да је и Русманово Поље реликт Радмановца. Из наведених примера видимо кретање, мутирање и семантичке промене овог топонима за последњих двеста година, који нам налажу да код убицирања старијег топонима поступамо веома обазриво. Сличан је пример и с Репиштем, који се од назива села мења појмовно и просторно, њиме се једном означава јаруга, други пут брдо, а трећи пут коса и мења му се положај северно или јужно од репишке долине. Ови и други примери говоре да се постојећи, данашњи топоним не може некритички везати за било који из старијих извора. Због тога не можемо ни друге неубициране називе села из турских извора да везујемо за сличне и вероватно одговарајуће данашње називе и локалитете. Тако не можемо са сигурношћу сместити топоним Миловце (в. X. Шабановић, н.д. 61, 62) на локалитет Милошевац код Бањице, иако бисмо могли оправдано претпоставити да се неки од топографских знакова за пуста места са картографских извора из почетка XVIII века могу, због свог положаја на карти, односити управо на ово село.

⁴⁴ Карте и планови произашли из теренског снимања аустријских официра за време друге аустријске окупације у периоду 1788/89. одликују се знатно бољим представама рељефа и хидрографије. Међу картама из тог времена истичу се следеће оригиналне карте околине Београда у крупним размерама из Ратног архива у Бечу: KAW H III e 2908—3. *Plan de Belgrad et ses environs le long de la Save jusqúa Zabresie* (в. Ж. Шкаламера, н.д. 170, 174); KAW H III e 3155, *Plan von der Belgrader Gegend*. 1789. Размера 1:14000 (R. Šmit, н.д. 2572); KAW B III a 239, *Aufnahms Carte von Servien*. Im Jahre 1789 nach Einahme von Belgrad vom GQMStabe ungenommen. Размера 1:28800 (R. Šmit, н.д. 92); KAW B IX b 212 (в. напомену 25); KAW H III e 3045, *Plan von der Gegend zwischen Semlin—Belgrad*. 1788. Размера 1:28800 (R. Šmit, н.д. 2522).

⁴⁵ На картама се у немачкој транскрипцији ови топоними јављају као *Bela Stena* (Никино брдо код Вишњице), *Leske — Lesche B.*, *Bra-*

ciar Berg — Vratsar — Wracsjar — Wracsar, Ekmekluk Berg — Jemekluk, Bajtina B. — Baytina, Dedina Berg, Repischer Berg — Repische B. — Berg Repisch, Straschnitza и Lipovitz Gebürg.

⁴⁶ На оригиналима пишу се као: *Leschinowatz* (данашњи локалитет Синовац ист. од Вишњице), *Mirievo Bach — Mirijevski Potok — Mirievsky Potok, Duboki Th. — Duboki Dol — Duboki Doll — Sharena Bach* (данас Јужни булевар), *Banjanska reka* (Бањички поток), *Zna jevatz* (данас Јажиначки поток, а јужно од њега постоји локалитет Змајевац), *Rakovitza — Rakowitza, Raduscha, Terskin Potok* (Тодорова јаруга код Рушња), *Mamardiska Potok* (Мастирински поток код Железника), *Erniakov, Krusnik, Ilovaca* (на карти KAW B III a 239 Мастирински поток је Крушик, а Крушик је Иловача), *Sremacski potok — Sremsitza Reka, Drinovatski Potok, Ostraschnicza Reka, Kneschewatski Potok.*

⁴⁷ KAW B IX b 212, *Cserna Bara, Karalina greda, Mamutovicza, Csiburcsina Greda, Csiburcsina Bara, Bogdanova Greda, Marojeviza, Scharkova Greda, Vellika Okna, Rusmanova Pollie oder Schirine*. Ови називи потеса у Макишу касније су измењени, од наведених остали су само Велико Окно и Маревица. Распоред бара и греда на Амановој мапи касније се није много изменио.

⁴⁸ *Torlak Bunar Brunen, Belavoda Brun — Belavoda Brunen.*

⁴⁹ *Roszby Brücke, Czareva Csupria.*

⁵⁰ Р. Грујић, *Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718—1739)*. Споменик СКА III књ. 52. Београд 1914, 100; Д. Павловић, *Грађа за историју Београда од 1717 до 1739*. Београд 1958, 88, 105, 115, 348.

⁵¹ Р. Грујић, н.м.

⁵² X. Шабановић, н.д. 463.

⁵³ Р. Грујић, н.д. 93, 99; Д. Ј. Поповић, н.д. 112.

⁵⁴ Р. Грујић, н.д. 172; Д. Руварац, *Митрополија београдска око 1735. године*. Споменик СКА 42. Београд 1905, 151; Д. Ј. Поповић, н.д. 56.

⁵⁵ Д. Руварац, н.д. 152; На ову сеоску цркву односи се Божићево тумачење локалитета Црквине (Богић, н.д. 251). Положај Железника на Амановој мапи тачно одговара опису положаја Црквина „на сјеверној страни више Орашћа“. Данас се локалитет зове Ораси, али је још на карти капетана М. Мишковића 1895. године записан као Орашће (в. ГОГЂ, *Секција Београд*. 1:25000. Издање 1897).

⁵⁶ KAW H III d 957.

⁵⁷ Д. Ј. Поповић, *Србија и Београд*. Београд 1950, 35.

⁵⁸ Р. Грујић, н.д. 174.

⁵⁹ Исто, 100.

⁶⁰ За историју развоја картографирања околине Београда било би потребно извршити

математичку анализу Аманове мапе. Нас овде мапа занима као извор за историјску географију са становишта веродостојности података и садржаја, те се зато задовољавамо графичким сравњивањем са поузданом геодетском основном да бисмо утврдили опште вредности ради коришћења мапе у историчарским истраживањима.

⁶¹ GIJNA, Секције *Beograd* 1 и 3. Размера 1:50000. 1925, допуњено издање 1956; ГОГЂ секције *Beograd*, *Бели Поток*, *Велико Село*. Размера 1:25000. Издање 1897; ГИЈА *План Београда*, Размера 1:12500. 1946.

⁶² За ову карту определили смо се зато што је иста рађена према старијем картографском материјалу, што је на њој приказано стање пре великих промена изазваних динамичном урбанизацијом Београда, што по графичком изразу припада старијој картографији (топографски кључ близак је знацима на Амановој мапи) и што су њена математичка основа и географска тачност довољно поуздане у вези са општим историјским проучавањима датог подручја. За ситнију размеру определили смо се стога што је број података на Амановој мапи и њен целокупни садржај знатно мањи него на овој карти и што су Аманови сарадници израдили варијанту у готово истој размери. Геодетски листови крупније размере, 1:10000 или 1:5000 са много већим садржајем отежали би упоредно праћење, а не би утицали на закључке о геодетској вредности мапе. За компарацију са картом размере 1:25000 извр-

шили смо фотографско смањење Аманове мапе на ову размеру. Сва упоређења историјских стања са данашњим на свим местима у тексту извршили смо према овој карти размере 1:25000, те свуда треба схватити да се одреднице данас или на данашњем месту у ствари односе на стање у 1946. години.

⁶³ Подручје захваћено Амановом мапом улази у границе „праве економске области“ вароши Београда, како је за своје време дефинише Р. Т. Николић (н.д. 905, 906). Сматрамо да се за време настанка мапе може узети и уже подручје, јер се неки битно различити геофактори не налазе изван тог подручја.

⁶⁴ Готово истоветно подручје чинило је све доскора подручје великог Београда. На новијим урбанистичким плановима јужне и источне границе београдског рејона поклапају се са оквиром Аманове мапе. (упореди: Ch. Der- vichevitch, *Evolution de Belgrade*. Paris 1939, 263, 265, 266; *Београд генерални урбанистички план* 1950. Београд 1951, 70, 98, 154; *Урбанизам Београда* 1, Београд 1969, 9).

⁶⁵ Данас је подручје приказано на Амановој мапи готово у целини урбанизовано и изграђено, што је потврда изворне вредности мапе за истраживање утицајних фактора формирања региона и уже градске територије Београда. Не улазећи у разматрање овог питања, можемо само указати на вредност Аманове мапе за решавање актуелних питања дефинисања опсега града и региона Београда са становишта историјског континуитета.

LA CARTE D'UNE PARTIE DU DISTRICT DE BELGRADE DE 1721

(Ž. Škalamera)

Une carte originale d'une partie du district de Belgrade se trouve dans les Archives de guerre à Vienne. Cette carte a été faite par le capitaine Amman et par ses collaborateurs, les ingénieurs Andrea Zernitz, Friedrich Moltan et Frantz Keyser en mars 1722 sur la demande de l'Administration de Serbie et conformément à leur mensuration de 1721.

Cette carte, que nous appelons par son auteur la carte d'Amman, constitue la source cartographique la plus ancienne que l'on connaisse jusqu'à présent pour l'étude du développement des environs de Belgrade.

La carte est faite en couleurs. Elle mesure 1922×117 cm. Echelle 1:12400. L'orientation est au sud-est. Elle contient tous les éléments essentiels géographiques et antropogéographiques de façon à ce qu'elle offre la présentation complète du terrain. Sur cette carte l'ensemble du terrain est complètement décrit par des signes

topographiques sans taches blanches. La valeur spéciale de cette carte présente le tableau des calculs des superficies obtenu par les moyens géométriques. L'article en question contient une analyse détaillée comparative de la carte-relief, hydrographie, terrain, réseau routier, régions habitées et autres éléments antropogéographiques, ensuite l'analyse de la carte par rapport aux autres plans et cartes de cette même époque ainsi que l'analyse par rapport à la toponimie des cartes ultérieures. La valeur géométrique et l'exactitude géographique de cette carte est également analysée conformément à une méthode géodète moderne. Toutes ces analyses ont démontré que la carte d'Amman constitue pour la période donnée et pour le territoire traité un document cartographique le plus complet.

Grâce aux analyses de cette carte on est arrivé aux conclusions sur l'état des environs de Belgrade dans les temps de l'élaboration de cette

carte. De même il a été possible de constater l'évolution de certains géofacteurs ainsi que de la situation précédente fixée par la carte dans le but d'évaluer les valeurs générales et particulières de la carte comme source historique pour l'étude des facteurs qui ont exercé une influence sur le développement et la transformation de la région traitée.

La carte d'Amman a été exécutée dans le but du développement des environs de Belgrade et de leurs exploitations et, avant tout, pour la planification de la colonisation et le peuplement dans le pays dévasté au cours de la guerre

austro-turc. La région qui est décrite dans cette carte a été choisie très soigneusement ce qui est confirmé par le développement ultérieur de Belgrade. Cette région constitue aujourd'hui la partie la plus développée de la ville, c'est à dire son centre même. C'est pourquoi la carte d'Amman constitue aujourd'hui, non seulement une source essentielle cartographique pour l'histoire de Belgrade la plus récente, mais aussi un document qui permet que certaines questions pratiques et actuelles de l'urbanisme de Belgrade soient considérées du point de vue d'une continuité historique.

